

KOMUNIZAM I DRŽAVA U DELU KARLA MARKSA*

Laslo Sekelj

Pravni fakultet, Novi Sad

SAŽETAK

Autor analizira shvatanje države, kao oblika otuđenog života u Marksovom opusu, polazeći od konstatacije da se pod tim pojmom označava onaj oblik ove političke institucije koji se javlja s apsolutističkom monarhijom, odnosno prvim oblicima robne proizvodnje. Za Marksa, država je iluzorna zajednica jer je ona izraz iluzornog opšteg interesa nastalog apstrahovanjem od sfere građanskog društva: u modernom građanskom društvu Marks razlikuje dve sfere, građansko društvo, tj. sferu čovekove empirijske egzistencije, i sferu države, tj. osamostaljenog zajedničkog interesa. Konstatujući da je za Marksa-filozofa država prividna zajednica, surogat zajednice koji se osamostaljuje naspram individuuma, autor analizira Marksov koncept prevazilaženja (Aufhebung) države i konstatuje imenentne ograničenosti toga koncepta koji se manifestuju, pre svega, u nedostatku analize funkcionisanja modernog industrijskog društva. Naime, umesto traženja mogućih empirijskih modursa prevazilaženja ove političke institucije, Marks gradi — i to sasvim nedosledno — jedan apstraktni (Pariska komuna kakva bi ona mogla da bude) prevazilaženja države, što onda dovodi do toga da se ceo problem prenosi sa nivoa političke filozofije na nivo mogućih operacionalizacija ideja komunizma.

U delu Marksa i Engelsa pojam države javlja se u tri oblika:

- 1) kao instrument klasne vladavine,¹
- 2) kao uslov klasne represije i potčinjavanja,²
- 3) kao oblik otuđenog života.³

---

* ULOMAK IZ STUDIJE DRŽAVA I LJUDSKA ZAJEDNICA (KOMUNIZAM)

1) »Moderna državna vlast samo je odbor koji upravlja opštim poslovima cele buržoaske klase (...) Pravo je u zakon pretvorena volja vladajuće klase.«
K. Marks i F. Engels, *Manifest komunističke partije*. Izabrana dela (ID), Beograd 1949, tom 1, str. 17 i 30.

»Zajednička veza civilizovanog društva je država, koja u svim tipičnim periodima bez izuzetaka država vladajuće klase i u svim slučajevima, ostaje u suštini mašina za držanje u pokornosti potlačene eksploatisane klase.«

Fridrih Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, Beograd 1967, str. 171.

2) U Nemačkoj ideologiji i Klasnim borbama u Francuskoj od 1848. do 1850.

3) U Nemačkoj ideologiji i Osamnaestom brimeru.

Pored toga, državom se u širem smislu reči označava svaki oblik političkog autoriteta⁴. U užem smislu reči, državom se označava moderna država, država čija geneza započinje apsolutističkom monarhijom. Na taj način, ističe se činjenica da tek moderna država ima karakter države u punom smislu reči, jer u osnovi njenog opstanka leži privatna svojina kao izraz robne proizvodnje, dakle, jedan suštinski novi i različiti modus egzistencije. Kada govorimo o državi u užem smislu, Marks i Engels nastanak države vezuju za raspad srednjovekovnih političkih institucija.⁵

Država kao iluzorna zajednica⁶

U najranijem periodu stvaralaštva Karla Marksa nailazimo na poistovećivanje moderne građanske države s političkom zajednicom. To stajalište on uskoro napušta poimajući državu kao iluzorni opšti interes, kao himeričku zajednicu koja apstrahiranjem od sfere građanskog društva stvara iluziju zajednice. Podela rada dovodi do čvrstog utvrđivanja društvene delatnosti, do konsolidacije našeg vlastitog proizvoda u predmetnu silu nad nama i rađa protivrečnost posebnog zajedničkog interesa. S jedne strane je područje empirijske egzistencije čoveka građansko društvo, a s druge osamostaljeni zajednički interes u vidu države, »odijeljen od stvarnih pojedinačnih i zajedničkih interesa, a istovremeno u obliku iluzorne zajednice...«⁷ Prividna zajednica, država je surogat zajednice koji se osamostaljuje nasuprot individua »jer je bila ujedinjenje jedne klase nasuprot druge«, istovremeno omogućujući represiju nad potčinjenim klasama, »za koje je ne samo sasvim iluzorna zajednica i nego i nov okov.«⁸

Modernu državu, državu u punom smislu reči, Marks označava i kao stvarnu (zbiljsku) državu⁹ imajući na umu činjenicu da je ona postala zbiljom s razaranjem srednjovekovnih političkih institucija. Tako nastaje moderna ili »buržoaska država« i jedino nju ima Marks na umu kada govori o državi kao iluzornoj zajednici. Ne zato što je mislio da ljudi u srednjem veku nisu imali iluzija o temporalnoj vlasti — već zbog toga što su predmet njegovog interesovanja iluzije koje je on smatrao inherentnim modernoj odnosno građanskoj državi¹⁰.

U Marksovom opusu nailazimo na dva načina opisivanja fenomena države kao iluzorne zajednice: savremeni način opstanka, moderno građansko društvo utemeljeno je na proizvodnji radi proizvodnje i stoga na rascepu na sferu privatne individue, na sferu materijalne proizvodnje i na sferu opštosti, na državu. Za Marksa je iluzija da je država nešto objektivno opšte, da je to zajednica. U kasnijim radovima, to će se stajalište iskazivati kao ukazivanje na

4) Češće kod Engelsa, npr. u fusnoti 1, navedeni citat iz **Porekla** ...

5) John Plamenatz, **Karl Marx's Philosophy of Man**, Oxford 1975, pp. 278—281.

Pristup, da je tek moderna država — država, proizlazi iz metodološkog načela da odnosi i strukture razvijenih društvenih oblika omogućuju da se retrospektivno bolje shvate odnosi i strukture nižih istorijskih oblika: »Anatomija čoveka ključ ja za anatomiju majmuna.«
Karl Marx, **Osnovi kritike političke ekonomije. Uvod**. Dela, t. 19; str. 22.

6) U ovom radu, interesuje nas država u užem smislu i to, pre svega, kao oblik otuđenog života koji je uslov klasne represije.

7) Karl Marx — Fridrich Engels, **Njemačka ideologija**, Rani radovi, Zagreb 1967, str. 379.

8) *Ibid.*, str. 425.

U istom delu, ističe se, da ta prividna zajednica (država i pravo) može biti slomljena jedino revolucijom (str. 423).

9) Karl Marx, **Jevrejsko pitanje**, Rani radovi, str. 58, 63—64, **Njemačka ideologija**, str. 411—412.

10) John Plamenatz, op. cit., p. 282.

osamostaljenost te sfere opštosti u odnosu na društvo u celini. Sam fenomen opisuje se drugačijom terminologijom ali njegovo osnovno teorijsko utemeljenje ostaje isto: »Društvena povezanost individua između sebe kao osamostaljena moć nad individuima, bilo da se predstavlja kao prirodna sila, slučaj ili ma kojem drugom obliku, nužan je rezultat toga što polazna tačka nije slobodni društveni individuum.«¹¹ U Marksovoj se analizi jasno locira startum na koji se misli kada se govori o državi kao nad društvom osamostaljenim opštim interesom: reč je o državnom aparatu, »o izvršnoj vlasti sa svojom ogromnom birokratskom i vojnom organizacijom, svojom složenom i razgranatom državnom mašinerijom (...) taj strahoviti parazitski organizam, koji se kao neka mrežasta opna obavija oko tela francuskog društva i začepkuje mu sve pore, nastao je u doba apsolutne monarhije«. To je centralizovani i hijerarhizovani »uređeni plan državne vlasti«. Sve promene režima usavršavale su državnu mašineriju u meri u kojoj se usavršavala podela rada u građanskom društvu stvarajući nove grupe interesa, »dakle nov materijal za državnu upravu. Svaki **zajednički** interes smesta se odvajao od društva i suprotstavljao njemu kao viši, **opšti** interes, istrzao se iz samostalne delatnosti članova društva i pravio se predmetom vladine delatnosti.«¹² Taj se proces, po Marksovom mišljenju, završava tako što »izvršna vlast sebi potčinjava društvo.«¹³

Dve decenije kasnije, Marks ovo stajalište izlaže u jasnijem i preciznijem obliku. Država je političko oruđe porobljavanja radničke klase, a njena svrha, kao oruđa klasnog despotizma, je da nasiljem ovekoveči društveno porobljavanje proizvođača bogatstva. Država, koja se ovde izjednačava s državnim aparatom, tj. državnom vlašću — iako nije **prime locus**¹⁴ — omogućuje samu klasnu represiju¹⁵. Potčinjavanje proizvođačke klase i prisvajanje njenog viška rada, dakle, sam kapitalistički način proizvodnje omogućuje državu — ali po cenu njenog nadređivanja svim društvenim klasama: »Uzurpatorska diktatura državnog aparata, koja na prvi pogled stvara privid diktature nad svim klasama i podjednako ponižavajući sve klase, u stvari je postala, bar na evropskom kontinentu, jedini mogući državni oblik u kome prisvajачka klasa može sačuvati vlast nad proizvođačkom klasom.«¹⁶ Iluzijom da je država zajednica, moderno građansko društvo plaća cenu za postojanje tog instrumenta klasne vladavine buržoazije. Apstraktna opštost države zapravo je ideološka iluzija opštosti kojom — smatra Marks — jedan partikularni interes predstavlja sebe opštim.

Tu socijalnu tendenciju, koja se javlja kao nužna posledica rasepa društva na sferu egoističnog interesa (građansko društvo) i himeričke političke zajednice (država), Marks prvo analizira na empirijskom primeru Nemačke i

11) Karl Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, str. 93.

12) Karl Marx, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte. Izabrana dela*, t.1, str. 307. Prva skica za 'Građanski rat u Francuskoj', str. 442.

13) *Ibid.*, str. 309.

14) »jer je oruđe ekonomske vladavine kapitala nad radom.« (Prva skica, str. 444)

15) »Državna vlast je uvek bila vlast za održavanje poretka, to jest postojećeg društvenog ustrojstva i, prema tome, potčinjavanja i eksploatacije proizvođačke klase od strane prisvajачke klase.«

Druga skica za 'Građanski rat u Francuskoj', *Dela*, t. 28, Beograd 1977, str. 483.

U **Prvoj skici**, se ponavlja misao iz **Osamnaestog brimera** da je moderna država tvorevina buržoazije, u prošlosti radi uništenja feudalizma, a u sadašnjosti ona ima funkciju »organizovane sile za porobljavanje rada.« (**Prva skica**, str. 443—444)

Ista misao javlja se i u **Nemačkoj ideologiji**, ali radi negiranja samostalnosti moderne države u odnosu na buržoasku klasu. (str. 411—412.)

16) **Druga skica**, str. 482—483.

Hegelove političke filozofije. Tamo se, međutim, taj problem javlja kao problem još premodernog, nerazvijenog građanskog društva i polufeudalne države, i gde se, zbog toga, javlja poseban stalež kao reprezent opštosti: »U birokraciji je identitet državnog interesa i posebnog privatnog cilja postavljen tako da **državni interes** postaje jedan posebni **privatni** cilj prema drugim privatnim ciljevima.«¹⁷ Marks se, međutim, nije zadržavao na vezivanju birokratije za socijalni fenomen premodernog građanskog društva. Za Marksa, moderna građanska država je zapravo birokratska država nastala odvajanjem građanskog društva od političke sfere. Socijalni fenomen birokratije vezan je zbog toga za sam građanski način proizvodnje i uspon buržoazije¹⁸, kao politički izraz podele rada¹⁹. Ali, za Marksa, birokratija nije samostalna klasa nego samo »oruđe vladajuće klase, ma koliko da je težila za sopstvenom vlašću.«²⁰

U Marksovom ukupnom opusu postoji jedan kontinuirani negativni stav spram birokratije²¹. Njegova vrednost se, međutim, neprestano eksplicitno ili implicitno, dovodi u pitanje²². Eksplicitno se Marksu prigovara da je previđajući opštedruštvenu, racionalnu funkciju birokratije, i time i države, stvorio teorijsko stajalište koje nije dostatno za analizu tog fenomena u savremenom društvu — jer se on razvio do — za Marksa — neslučenih razmera: »Dok je za Vebera birokratija strukturalni izraz ireverzibilne prinude industrijskog društva, dotle se ona kod Marksa pojavljuje kao takav strukturalni element klasnog društva koji se može prevazići.«²³ Prevazilaženje birokratije smatra Marks mogućim, podvlači jedan drugi kritičar, zato što on uzrok nastanka birokratije ne nalazi u kompleksnosti modernog društva i tehnizaciji državnih poslova — već u rascepu dveju sfera građanskog društva koji se može prevazići ukidanjem buržoaske države²⁴. Ukazuje se, takođe, i na Marksovu nedoslednost, jer je on, u **Građanskom ratu u Francuskoj** bio prisiljen da prizna postojanje nekih vitalnih socijalnih funkcija birokratije²⁵. S obzirom na činjenično stanje, očigledno je da je Marks propustio da analizira i ovu opštedruštvenu i racionalnu funkciju birokratije (i države). S tim u vezi, s obzirom na temu ovoga rada, za nas se postavlja pitanje, da li to znači da je i Marksova analiza uzroka nastanka birokratije netačna?

Konstatovanjem racionalnosti i nužnosti birokratije, kao i opštedruštvenih funkcija države koje ona obavlja, ne znači da uzrok nastanka birokratije ne leži u rascepu društva na sferu građanskog društva i sferu države — kao nužnog izraza modernog građanskog načina opstanka. Dalje pomenuta neoveberovska kritika samo delimično pogađa Marksov opis funkcije birokratije u savremenom građanskom društvu, birokratija obavlja funkcije koje omogućuju samo postojanje društva, ali istovremeno kao posrednik između

17) Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Dela, t.3, Beograd 1972, str. 42.

Birokratija je ovde shvaćena »kao institucionalna inkarnacija političkog otuđenja.«

Shlomo Avineri: *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge 1972, p. 48.

18) Norberto Bobbio, *Gibt es eine marxistische Staatslehre? Sozialisten, Kommunisten und der Staat*, Hamburg 1977, S. 30.

19) Shlomo Avineri, op. cit., p. 49.

20) *Osamnaesti brimer*, str. 307.

21) Thilo Ramm, *Die künftige Gesellschaftsordnung nach Theorie von Marx und Engels. MARXISMUSTUDIEN*, 3, 1954, S. 80.

22) Implicitno, pre svega, u socijaldemokratskoj i boljševičkoj recepciji Marksovih ideja.

23) René Ahlberg, *Die sozialistische Bürokratie*, Stuttgart 1976, S. 8.

24) Norberto Bobbio, *Gibt es eine marxistische Staatslehre?* S. 30.

25) »Mali broj funkcija ali veoma važnih koje su ostale za centralnu vladu, nisu imale da budu ukinute.« (str. 498)

dve društvene sfere, ona zapravo sferu opštosti pretvara u sredstvo svog partikularnog interesa²⁶.

Rezimirajući izlaganje Marksovih ideja o državi ističemo njihov globalni karakter. Moderna država objašnjava se iz samog karaktera građanskog društva²⁷, kao sfera iznad građanskog društva koja ujedno omogućuje njegovo postojanje »tutorisanjem« i svojom samostalnošću kao parazitskog tela²⁸. U tom se socijalnom kontekstu javlja potreba za stvaranjem ideološkog privida zajednice radi samog funkcionisanja građanskog načina proizvodnje. Na taj način, funkcionalno shvatanje države čini nužnu dopunu instrumentalnog.

Kao što je proizvodnja radi tržišta suprotnost komunizmu, tako je, za Marksa, država suprotnost ljudskoj zajednici. Pošto je komunizam negacija strukturalnih temelja građanskog društva, on je istovremeno i zahtev za **prevazilaženjem države**. U tom smislu, razjašnjava se zašto ne postoji teorija države u Marksovom opusu već jedino »ideje o državi«. Zapravo, Marksova teorija države bila bi teorija prevazilaženja države. Upravo zbog činjenice nepostojanja teorije države (Staatslehre) u Marksovom opusu, već ideja o državi i zahteva za prevazilaženjem države u funkciji uspostavljanja ljudske zajednice, u istorijskoj recepciji Marksovih ideja doći će do suštinskog izvrtnja njihovog značenja i smisla — jer će biti predstavljene kao učenje o državi (Staatslehre).

Prevazilaženje države

U pismu italijanskom socijalisti Kafieru (Carlo Cafiero, jul 1871), Engels ističe da je prevazilaženje (ukidanje) države »stara nemačka filozofska fraza, koju smo mi (Marks i Engels — primedba L. S.) još kao prostodušni mladići često upotrebljavali.«²⁹ To propagandno pismo ima sasvim pragmatiski karakter i zato je njegova analitička vrednost krajnje problematična³⁰. Međutim, to ne znači da kod Marksa (i Engelsa) postoji jedna od početka koherentna ideja o prevazilaženju ili ukidanju države. Šta više, kod Marksa ona

26) Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 40—47.

Upor. takođe Lello Basso, *Gesellschaftsformation und Staatsform*. Frankfurt a/M., 1975, S. 18.

27) Jakob Barion, *Hegel und die marxistische Staatslehre*. Bonn 1963, S. 135.

28) **Osamnaesti brimer**, ID, str. 260. Ovaj stav ponovljen je u sve tri verzije **Građanskog rata u Francuskoj**.

29) K. Marx — F. Engels, *Dela*, t. 40, Beograd 1979, str. 576.

30) Komentarišući ovo pismo, Hal Draper ga poima kao pouzdani vodič kroz političku teoriju Marksa i Engelsa. Draper smatra da se u radovima do 1847., u njihovom delu pojavljuje takav oblik antidržavnosti koji je zajednički tadašnjem radikalizmu. Njega karakteriše »primitivni anarhizam«, koji može biti veoma autoritaran kao kod Sen-Simona (administracija ljudima kao da su stvari) ili uopšte ne biti antikapitalistički, kao kod Prudona (Proudhon). Po Draperovom mišljenju, u Marksovom delu ova »primitivna« anarhistička antidržavnost ispoljava se, na primer, kada Marks u članku **Pruski kralj i socijalna reforma** ne razlikuje transformaciju društva i eliminisanje države. Draper, dalje, zaključuje: »Dok su mnoge države bile srušene, država nije nikada bila prevaziđena' (ukinuta). Sa marksističkog stanovišta, razlog je jasan: država je socijalna nužnost.« Zbog toga, Draper ceo problem prevazilaženje države u delu Marksa i Engelsa svodi na rušenje građanske, buržoaske države i njenu zamenu »radničkom« državom.

Hal Draper, *The Death of the State in Marx and Engels*. **THE SOCIALIST REGISTER** (1970), pp. 281—285.

Uzged rečeno, Draperovo stanovište je na dosta klimavim nogama. Geneza pojma država (la stato, state, der Staat, mađarski áll-am, ono što stoji) znači nešto što drži, stanje koje se o-država. Država je — a ta se misao javlja tek s Makijavelijem — nešto što kontinuirano postoji iako se menjaju oblici vlade; ona je oznaka za kontinuirano stanje. Nakon Makijavelija politička misao upotrebljava pojam države za označavanje političke sfere koja predstavlja osnov političkog jedinstva naroda i koja, kao takva, preživljava promenu — ne samo vlade već i promenu samih oblika vladavine. Ovu postojanost, kontinuitet države, ne poznaje polis koji je politička zajednica: kada iz tiranije prelazi u demokratiju polis se raspada i konstituiše se novi. Što se pak tiče države kao socijalne nužnosti, ona je za Marksa i Engelsa istorijska tvorevina društva i ta institucija je za njih socijalna nužnost građanskog društva, ali ne i ljudskog društva u celini.

nije prisutna od početka, a kod Engelsa se u samostalnim radovima pojavljuje tek nakon Pariske komune — a i tada u jednom različitom teorijskom okviru.

U **Kritici Hegelove filozofije državnog prava**, Marks u uvođenju opšteg prava glasa (»neograničenom izboru«) vidi prevazilaženje države³¹, dakle, u ostvarenju »istinske« demokratske države³². Do redukcije prevazilaženja države na prevazilaženje reprezentativne staleške države dolazi otuda što, Marks u **Kritici** nedosledno izvodi tezu o odvojenosti građanskog društva i političke zajednice (države), »koja je odvojenost prikazana jednom kao nedostatak mogućnosti svih pojedinaca da participiraju u političkoj državi, a drugi put kao totalni rascjep kroz samu egzistenciju čovjeka moderne epohe.«³³ Marks se, međutim, ne zadržava na poimanju prevazilaženja države kao participaciji svih pojedinaca u političkoj državi. Već u kritici političke emancipacije Marks pokazuje da je moderna predstavnička država »istinska država«, od društva razdvojena čisto politička država — kao što je i moderno individualističko društvo od sfere opštosti odeljena oblast egzistencije privatnih egoističnih pojedinaca. Upravo to razdvajanje tih dveju sfera je moderni oblik jedinstva države i društva — te tako nastaje apstraktna umesto stvarne zajednice. Da bi sfera opštosti bila stvarna ljudska zajednica ona, kao pretpostavku mora da ima takav društveni bitak koji je na nivou stvarnih životnih odnosa egzistencije ljudske društvenosti. Smisao Marksove kritike **Deklaraciju o pravima čoveka** se, zbog toga, sastoji u pozitivnom iskazivanju činjenice da »samo jedno homogeno društvo koje je, kao takvo, izraz stvarnog homogeniteta može da znači stvarno izjednačavanje ljudi³⁴.«

Problem prevazilaženja države kritikom ograničenosti političke emancipacije postavljen je još uvek apstraktno. Konkretizacija problema započinje **Prilogom kritici Hegelove filozofije prava**. Uvod, gde se ceo problem postavlja kao klasni sukob, proizašao je iz suštinski bipolarne klasne strukture modernog društva. Time zahtev za prevazilaženjem države postaje zahtev za radikalnom revolucijom kao revolucijom radikalnih potreba: Marks postavlja kategorički imperativ: »da se sruše svi odnosi u kojima je čovek poni-

31) »Izbor je neposredni, direktni, ne samo predstavljajući već i bivstvujući odnos građanskog društva prema političkoj državi. Tek se u neograničenom izboru, kako aktivnom tako i pasivnom, građansko društvo doista uzdiglo do apstrakcije od sebe samog, do političkog opstojanja kao svog istinskog, općeg, suštinskog opstojanja. Međutim, ispunjenje ove apstrakcije je istovremeno i ukidanje apstrakcije (...) Izborna reforma unutar apstraktno političke države jeste, dakle zahtev za raspadom te države, a isto tako i za raspadom građanskog društva.« (Kritika Hegelove filozofije državnog prava, str. 105)

Karl Marx, **Građansko društvo i komunistička revolucija**, potvrđuje to stajalište: »Izborno pravo, borba za prevazilaženje države i građanskog društva« (Rani radovi, str. 348).

32) »Demokracija je rod ustava (...) u demokraciji se sam ustav pojavljuje kao jedna odredba, naime kao samoodređenje naroda (...) Tako je demokracija suština svakog državnog ustava, socijalizirani čovek, kao posebni državni ustav (...) Čovek nije tu radi zakona, već zakon radi čovjeka; ovdje je ljudsko opstojanje, dok je u drugim formama zakonsko opstojanje. Ovo je osnova diferencijacije demokracije. Sve ostale državne tvorevine jesu izvjesna, određena, posebna forma države. U demokraciji je formalni princip i istovremeno i materijalni princip. Zato je tek na pravo jedinstvo općeg i posebnog (...) U demokraciji je sama politička država (...) samo jedan posebni sadržaj kao posebna forma opstojanja naroda (...) U demokraciji je država kao posebno samo posebno, a kao opće ona je doista opće, tj. bez određenosti u razlici prema drugom sadržaju. Moderni Francuzi ovo su shvatili tako da u pravoj demokraciji politička država iščezava.« (K. Marx, Kritika Hegelove filozofije državnog prava, str. 26—27)

33) Ivan Prpić, **Država i društvo**, Beograd 1976, str. 142.

34) Umberto Cerroni, **Marx und das moderne Recht**, Frankfurt a/M. 1976, S. 185.

Ta dvosmislenost u poimanju odvojenosti građanskog društva i države, omogućuje i interpretaciju celog problema kao zahteva za uspostavljanjem stvarne demokratske zajednice u klasičnom smislu shvatanja čoveka kao slobodnog bića jedino kroz pripadništvo zajednici slobodnih ljudi.

Kosta Cavoški, **Ideja slobode i demokratija**, Doktorska disertacija, Beograd, Pravni fakultet, 1973, str. 106, 234—236.

ženo, ugnjeteno, napušteno, prezreno biće ...» Sada Marks iznalazi i subjekta ove emancipacije³⁵, proletarijat, klasu u kojoj su skoncentrisani svi nedostaci građanskog društva i koja ne traži nikakav partikularni interes i privilegiju — već se može osloboditi jedino univerzalnom emancipacijom celog društva³⁶. Zbog toga Marks prevazilaženje države sada vidi kao revolucionarni čin kojim proletarijat sprovodi univerzalnu emancipaciju, kao socijalnu (a ne kao partikularnu, političku)³⁷ revoluciju:

»**Revolucija** uopće — **rušenje** postojeće vlasti i **razaranje** starih odnosa — **politički je akt**. Međutim, **socijalizam** se ne može ostvariti bez **revolucije**. Njemu je potreban **politički akt** ukoliko mu je potrebno **razaranje i raspadanje**. Međutim, gdje počinje njegova **organizirana djelatnost**, gdje se javlja njegova **samosvrha**, njegova **duša**, tamo socijalizam odbacuje **politički plašt**.«³⁸

Društvo koje je posledica socijalne (univerzalne) revolucije, odbacuje državu, jer — zaključuje Marks — princip države je uzrok socijalnih nedostataka: »Ona (država — primedba L. S.) se zasniva na protivrječnosti između **javnog i privatnog života** na protivrječnosti između **općih interesa i posebnih interesa**.« Ove protivrječnosti država ne može ukinuti, a da ne ukine sebe samu — zaključuje Marks³⁹.

Prevazilaženje države, u **Ekonomsko-filozofskim rukopisima** posmatra se kao prevaziđeni moment posredovanja između grubog komunizma i komunizma kao pozitivnog ukidanja privatnog vlasništva kao čovekovog samotuđenja.⁴⁰

Pratili smo Marksovo poimanje prevazilaženja države u periodu 1843—1845. godine u radovima pre **Nemačke ideologije**. Videli smo da je to nekoherentno i delimično nejasno stajalište koje se kreće u sferi čisto teorijskih razmatranja, sve do onog momenta kada u **Prilogu kritici Hegelove filozofije prava** prevazilaženje države postaje povezano s proleterskom komunističkom revolucijom shvaćenom kao revolucijom radikalnih potreba. Zatim se problem posmatra kao element posredovanja u realizaciji komunizma kao ljudske zajednice, a ta dva toka misli se povezuju u **Nemačkoj ideologiji**⁴¹; od proletarijata se zahteva konskventno prevazilaženje svih strukturalnih elemenata podela rada, uključujući i državu⁴² u aktu komunističke revolucije kao rušenja dosadašnjeg načina delatnosti: »Oni (proleter — primedba L. S.) se stoga nalaze i u direktnoj suprotnosti prema državi, tj. pre-

35) »Glava te emancipacije jest filozofija (dakako Marksova) a njegovo srce **proletarijat**.«

36) Karl Marx, **Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod. Rani radovi**, str. 99—105.

Upor., tak., Jakob Barion, **Hegel und die marxistische Staatslehre**, S. 127—128.

37) »Svaka revolucija razara staro društvo; utoliko je ona **socijalna**. Svaka revolucija ruši **staru vlast**; utoliko je ona **politička**.«

Karl Marx, **Kritičke primjedbe uz članak jednog Prusa**, Dela, t. 3, str. 174.

38) Ibid.

39) Ibid., str. 168—169.

40) »2: Komunizam a) još političke prirode, demokratski ili despotski b) prevazilaženjem države, ali istovremeno još nedovršen koji se, još uvijek nalazi pod uticajem privatnog vlasništva, tj. čovjekova otuđenja.«

Karl Marx, **Privatno vlasništvo i komunizam**, str. 275.

Refleksije na Prudonovo delo **Šta je svojina** (1840) su očigledne.

41) Kako u vezi globalnog pristupa Marksu, tako i u shvatanju dijalektike prevazilaženje i Marksovog poimanja komunizma i revolucije, instruktivno je jedno oprečno stajalište. Pri tome, treba imati na umu specifični, hermeneutički pristup autora (»jer nama ovde i nije stalo do verne rekonstrukcije Marksovog shvatanja«).

Mihailo Đurić, **Utopije izmene sveta**, Beograd 1979, str. 31—32, 46—51.

42) Njemačka ideologija, str. 420.

ma obliku koji je individuama društva dosad služio kao opći izraz, i da bi ostvarili svoju ličnost moraju državu srušiti.«⁴³

Marks, u **Jevrejskom pitanju** smatra, da je granica političke emancipacije oslobođenje države. U **Nemačkoj ideologiji** ističe, da je oslobođenje rada rezultat razvijenog građanskog društva i slobodne države. Zbog toga, zaključuje Marks, zahtev komunista nije oslobođenje rada već njegovo prevazilaženje. U tom kontekstu treba posmatrati, pomenuti završni stav odeljka **komunizam**: proces ostvarenja ljudske zajednice je proces prevazilaženja države posredstvom prevazilaženja proizvodnje radi proizvodnje i njenog političkog izraza — države. Prevazilaženje otuđenja moguće je samo u celini, prevazilaženje partikularnih oblika otuđenja nije moguće. Tako, na primer, prevazilaženje otuđenog rada moguće je jedino zajedno s prevazilaženjem političkog otuđenja, s prevazilaženjem države.⁴⁴

Prevazilaženje države, zaključno s **Nemačkom ideologijom**, posmatra se kao sastavni i **neposredovani** strukturalni element komunističke revolucije. Ne traži se nikakvo specifično posredovanje u prevazilaženju države izvan opštih preduveta za realizacijom komunizma. Suočavanje Marksa i Engelsa s empirijskim radničkim pokretom komunističke provijencije, dovešće do prestruktuiranja tog stajališta. U **Bedi filozofije** (1847) i **Manifestu komunističke partije** (1848) osnovno stajalište, komunizam kao ljudska zajednica, se ne napušta — a konsekventno tome ni zahtev za prevazilaženjem države. Međutim, ono se situira u teološko polje društva nastalog posredovanjem — ne samo razvitka materijalnih proizvodnih snaga i proleterske svesti — već i jednog novog elementa — demokratske države proleterijata sa strogo centralizovanim upravnim aparatom.

Sve do empirijskog iskustva Pariske komune i sukoba s anarhistima, prevazilaženje države pojavljuje se kod Marksa i Engelsa samo jednom, u prikazu jedne knjige, ali i tada se ceo problem posmatra na identičan način kao u **Manifestu** i **Bedi filozofije**: prevazilaženje države može biti jedino posledica ukidanja klasa.⁴⁵ U zimu 1851/52. godine članci (**Osamnaesti brimer**), istina, na jednom mestu reflektiraju na problem prevazilaženja države: »Svi prevratni su tu mašinu (centralizovanu državnu vlast) usavršavali umesto da je razbiju.«⁴⁶ Iako se isti stav pojavljuje u rukopisima vezanim za Parisku komunu, to ne znači da je Marks, u vreme pisanja **Osamnaestog brimera**, imao pred očima neko drugo rešenje nego ono iz **Manifesta**. Reč je o razbijanju nedovoljno savršenog oblika centralističkog državnog aparata radi njegovog zamenjivanja razvijenijim istorijskim oblikom. »Državna centralizacija koja je potrebna modernom društvu, može se postići samo na razvalinama vojničko-birokratske mašinerije, koja je iskovana u borbi za feudalizmom.«⁴⁷

43) Ibid, str. 428.

44) »Budući da Marx i Engels državu konsekventno tretiraju kao oblik političkog otuđenja, i u ovom delu (Nemačka ideologija — primedba (L. S.) imamo stavove i zaključke koji upozoravaju na potrebu dokidanja te sile, te apstraktne zajednice (...) Konceptija prevladavanja, dokidanja države kao političkog, nasilnog oblika egzistencije ljudskih odnosa, kao određenog oblika alijenacije provlači se dakle kroz sva tadašnja djela da tek kasnije dobije i jasno i odlučujuće formuliranje i određenje kao odumiranje države.«

Predrag Vranicki, **Historija marksizma**, Djela, t. 1, Zagreb 1978, str. 141, 159.

45) K. Marx, »Le socialisme et l'impot« par Emile de Girardin, Paris 1850, MEW, Band 7, S. 285—86. Navedeno prema Hal Draper, op. cit.

46) **Osamnaesti brimer**, str. 307, 314.

47) U prvoj verziji rukopisa stajalo je, u nastavku, još i ovo (Marks kasnije izbacio): »Slom državne mašine ne izlaže centralizaciju nikakvoj opasnosti. Birokratija je samo najniža i gruba forma centralizacije, koja je još opterećena svojom suprotnošću, feudalizmom.«

Da li to znači, da četvrt veka problem prevazilaženja države nije prisutan u Marksovu delu i, da nije bilo pragmatsko-političkih razloga, on se ne bi ni pojavio? Ta dilema stoji pred svakim istraživačem Marksovog dela i ne može se do kraja razrešiti. Ali, postoje valjane indicije koje ukazuju na jedan mogući pravac razrešenja problema. Naime, **Osnovi kritike političke ekonomije**, prvi i drugi tom **Kapitala**, kao i planirana četvrta (**Teorija o višku vrednosti**) nastaju upravo u ovom periodu. Kao što je pokazano u prvom delu ovoga rada, komunizam kao ljudska zajednica je temeljno stajalište svih triju Marksovih politekonomskih kritika. Međutim, na nivou komunizma ekonomskih kritika prevazilaženje države javlja se na najapstraktnijem nivou. Time je ceo problem lišen elemenata konkretizacije, pa se jedino može konstatovati da se prevazilaženje države uzima kao **gotova činjenica**, bez da se — bilo na koji način — problem specifikuje bilo u pravcu stajališta **Nemačke ideologije** ili stajališta iz **Bede filozofije** odnosno **Manifesta komunističke partije**.

Obrat u ceo problem unose Marksovi spisi vezani za Parisku komunu: »Zbog toga je komuna bila revolucija ne protiv ovog ili onog oblika državnosti — legitimističkog, ustavnog, republikanskog ili carskog. Ona je bila revolucija protiv same **države**, tog natprirodnog nedonoščeta društva, oživljavanje društvenog života naroda pomoću naroda i u korist naroda. Komuna nije bila revolucija s namerom da državnu vlast prenese s jedne frakcije vladajuće klase na drugu, nego revolucija koja je imala za cilj da uništi ovu strašnu mašineriju same klasne dominacije ...) Komuna je bila odlučno poricanje te državne vlasti i prema tome početak socijalne revolucije 19. veka.«⁴⁸ Objavljena verzija rukopisa odstupice od radikalizma tog stajališta, koji, kao i u **Nemačkoj ideologiji**, prevazilazi državu jedino posredovanjem materijalnih preduvjeta i revolucionarne svesti. U objavljenj verziji se, takođe, i nadalje zahteva od buržoaske državnosti različiti politički oblik — pa se stoga preuzima i stav iz **prve skice**: »Ali radnička klasa ne može, kao što su to činile suparničke frakcije prisvajачkih klasa u doba svoje pobede, prosto preuzeti gotovu državnu mašinu i pustiti je u pogon radi ostvarenja sopstvenih ciljeva.«⁴⁹ Međutim, iako se u objavljenj verziji rukopisa uvodi — kao i u **Manifestu** još jedan element posredovanja — to ne znači da je reč o identično političkom obliku. Dok je taj politički oblik, u **Manifestu**, centralizovana proleterska država — pa se shodno tome u **Osamnaestom brimeru** traži viša forma centralizacije države — u **Građanskom ratu** u **Francuskoj** zahteva se komuna kao takav oblik političkog života koji je negacija centralizovane države⁵⁰. Da je reč o suštinskoj razlici pokazuje i činjenica da su Marks i Engels u predgovoru za nemačko izdanje **Manifesta** iz 1972. godine,⁵¹ izričito podvukli činjenicu »zastarelosti« pomenutog stajališta **Manifesta**.⁵²

48) Karl Marx, **Prva skica za 'Građanski rat u Francuskoj'**, str. 444.

Na radikalizam obrata ukazuje i Marksovo sopstveno doživljavanje ranijih stavova: ponavljajući iz **Osamnaestog brimera** pasus koji govori o uzroku nastanka i funkciji državne vlasti, on sada ne zaključuje da se ona treba napustiti zato što je gruba i nesavršena forma centralizacije već decedirano zahteva njeno uništenje umesto usavršavanja (str. 442) U tom smislu, on piše Kugelmanu (12. 4. 1871), da je još u **Osamnaestom brimeru** tražio razbijanje »ove brikratsko-vojne mašine«, tj. države. Karl Marx F. Engels, *Dela*, t. 40, Beograd 1979, str. 186.

49) **Prva skica**, str. 494; **Građanski rat u Francuskoj**. Izabrana dela, t. 1, str. 493.

50) Ostaje, međutim, otvoreno pitanje šta je Marks zapravo pozitivno poimao pod negacijom centralizovane državne mašine. O tome će se voditi krupni sporovi u istorijskoj recepciji Marksove misli. Možda i zbog toga, neki savremeni autori su i sami protivrečni u svojoj interpretaciji ovog problema kod Marksa;

U pomenutom Engelsovom pismu Kafieru, ukazuje se na Hegelovu filozofiju kao na izvoriste ideje o prevazilaženju države. Ne ulazeći u razmatranje odnosa Marksa i Helega, ukazujemo na još jedan izvor Marksovih ideja; takozvani »utopijski socijalizam i komunizam« čije se izvoriste, takođe, nalazi u revoluciji 1789. godine. Upravo uticaji i inspiracije iz tih socijalističkih i komunističkih struja objašnjavaju suštinsku razliku u poimanju države u odnosu na Hegela. Dok je za Hegela država objektivizacija racionaliteta kao sfera opštosti iznad građanskog društva kojeg drži na okupu, za Marksa je društvo, a ne država, primarno i racionalno. Istina, na počecima svoje intelektualne delatnosti, u **Kritici Hegelove filozofije državnog prava** i u člancima u **RAJNSKIM NOVINAMA** Marks empirijskoj polufeudalnoj pruskoj državi suprotstavlja istinsku državu, ostvareni ideal buržoaske revolucije — kao nešto racionalno i kao objektivni kriterijum vrednovanja. Ali, već u **Prilogu kritici Hegelove filozofije prava** ističe se fundamentalna povezanost egzistencije države i ropstva građanskog društva, da bi u **Jevrejskom pitanju** to stajalište dobilo jasan izraz kao zahtev za univerzalnom emancipacijom. Drugim rečima, Marks već 1844. godine smatra da ako bi društvo bilo polje istinski humane ljudske egzistencije — onda odvojena politička država ne bi imala razlog postojanja. Apstraktna univerzalnost države bila bi zamenjena istinskom harmonijom u samom društvu i tada ne bi bilo više potrebe za njenom funkcijom administrativno-autoritarnog regulatora konflikata⁵³. Zato se, u **Nemačkoj ideologiji**, država označava surogatom zajednice i ističe se fundamentalni zahtev suštinske promene društva prevazilaženjem dosadašnjeg načina delatnosti i države. Taj fundamentalni zahtev Marksovog ukupnog angažmana, ponavlja se u **Bedi filozofije, Manifestu, Osamnaestom brimeru**, trima ekonomskim kritikama i u sve tri verzije **Građanskog rata**: »Komuna je ponovo apsorbovanje državne vlasti od strane društva«;⁵⁴ »Radnički Pariz sa svojom Komunom (...) je slavna preteča novog društva.«⁵⁵ Razlike koje se pojavljuju u pomenutim radovima, zbog apstraktnog načina postavljanja problema, temelje se na istom fundamentalnom zahtevu za suštinskom promenom načina socijalnog opstanka. Isto tako, razlikama u pogledu prevazilaženja države, zbog nedostatka stvarne povesne prakse, Marks jednostavno ne posvećuje pažnju, jer državu smatra izvanrednom i sekundarnom u odnosu na društvo i smatra da se ona automatski menja s promenom svoje osnove — društvom⁵⁶. Ali, iako ne postoji povesna praksa izgrad-

»Kada Marks kaže da se državna mašina ne može jednostavno prisvojiti nego da se ona mora razbiti — on misli, ni u kom slučaju, da buržoaska policija i buržoaski aparati prinuđivanja i potčinjavanja treba jednostavno da budu zamenjeni drugim koji će delati slično mada sa obrnutim predznacima. Ono što je Marks imao na umu, i što nedvosmisleno proizlazi iz konteksta, je da se sistem u svojoj ukupnosti mora menjati; na mesto 'političke' države mora doći samoupravljanje ljudi lišeno bilo kakvih mera nasilja i represije.« Ovom mišljenju u prilog, kao argument, autor navodi u fusnoti sledeće: »U uvodu svog izlaganja **Građanskog rata**, Engels sledećim rečima sažima Marksovo stanovište: 'Ovo razbijanje postojeće državne sile i njena zamenjena jednom istinski demokratskom.«
Lellio Basso, **Gesellschaftsformation und Staatsform**, S. 36, 49.

Na istu protivrečnost nalizimo i kod samog Marksa. U istoj skici gde se za komunu kaže da je bila revolucija protiv samog pojma države — komuna se poima kao državna mašina u rukama naroda (str. 454.)

51) Izdanja na osnovu kojeg je taj politički pamflet izašao iz anonimnosti.

52) **Predgovor nemačkom izdanju od 1872**, Izabrana dela, t. 1, str. 8.

53) Arthur McGovern, **The Yung Marx on the State**, SCIENCE AND SOCIETY V. XXXIV, pp. 440—447.

54) Karl Marx, **Prva skica za 'Građanski rat u Francuskoj'**, str. 445.

55) Karl Marx, **Građanski rat u Francuskoj**, str. 520.

56) Karl Marx, **Kritika Gotskog programa**, Beograd 1950, str. 33.

nje ljudske zajednice za vrednovanje Marksovih ideja o komunizmu kao ljudskoj zajednici i konsekvntno tome o prevazilaženju države — mogu nam poslužiti njegove operacionalizacije ideje komunizma. Pomenute razlike — koje zbog apstraktnog teorijskog nivoa svog prvobitnog postavljanja nisu mogle biti iskazane u svojoj protivrečnosti — na ovom nivou iskazaće se kao praktično-teorijske suprotnosti između države i komunizma.

Laslo Sekelj

Communism and State in the Works of Karl Marx

SUMMARY

The author analyses the concept of state as a form of alienated life in the works of Karl Marx, starting from the assessment of state denoting that form of political institution which emerged within absolutist monarchy, that is, together with the first forms of commodity production. State is an illusory community for Marx, for it is an expression of the illusory common interest conceived by an abstraction from the sphere of bourgeois society: in the modern bourgeois society Marx differentiates two spheres, that of the bourgeois society (i.e. the sphere of the human empirical existence) and the sphere of state (i.e. independently developed common interest). Asserting that state is fictitious community for Marx — the philosopher — a surrogate of a community becoming autonomous as opposed to the individual — the author analyses Marx's concept of the superseding of state (Aufhebung), and he ascertains the inherent limitations of that concept which are manifested, primarily, in the lack of any analysis of the functioning of the modern industrial society. Specifically, instead of seeking possible empirical modes of superseding such a political institution, Marx is developing — and without any consistency — an abstract model (the Commune of Paris as it could have been) of the superseding of state, which leads to the relocation of the whole problem from the level of political philosophy to the level of possible operationalizations of the idea of communism.